

УДК 94: 930 (477)

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО
ХРЕСТОЗНАВСТВА НАТІЛЬНИХ І НАГРУДНИХ КУЛЬТОВИХ ВИРОБІВ
НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ

Віктор Векленко,
директор Громадського історико-
етнографічного ставрографічного
Музею Хреста

Зоя Маріна,
к.і.н., доцент, науковий консультант
Громадського історико-
етнографічного ставрографічного
Музею Хреста

Олександра Ромашко,
к.і.н., доцент кафедри історії України
Дніпровського національного
університету ім. О. Гончара

Розглядаються питання створення та розвитку українського хрестознавства натільних і нагрудних хрестів ранньомодерної доби й нового часу на Дніпропетровщині.

До наукового обігу вводиться бібліографія праць дослідників.

Ключові слова: ставрографія, хрестознавство, Музей Хреста.

The issues of the creation and development of Ukrainian cross studies of vest and pectoral crosses of the early modern period and modern times in the Dnipropetrovsk region are considered. A bibliography of the works of researchers is introduced into scientific circulation.

Keywords: stavrography, cross studies, Museum of the Cross.

На поточний момент серед дослідників існує суттєва відмінність у розумінні термінів ставрографія (хрестоописування) та, власне

хрестознавство (або ж – хрестологія). Перший напрямок більше пов'язаний із класичною археологією або ж із фіксацією музейних експонатів, коли основна увага приділяється ставрометрії, описам іконографії, а також пошукам аналогій чи іконографічних паралелей тощо. Усі ці дії здійснюються задля як найповнішого опису тієї чи іншої культової знахідки. Другий – дозволяє визначати вже етнічні чи регіональні комплекси, досліджувати взаємовпливи культур чи напрями міграційних процесів. При цьому слід розуміти, що різновидів хрестів дуже багато: маємо натільні, нагрудні (мирян) і наперсні (священиків); церковні – требні, на престольні, за престольні, виносні, надбанні; надмогильні та придорожні, графіті та різьблення тощо. У даній розвідці основна увага приділена саме натільним і нагрудним хрестам ранньомодерної доби та нового часу.

Характерними зразками досліджень першого напрямку, наприклад, є каталог зібрання Ханенків [11] чи Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького [10]. Сучасні публікації подають ставрометрію, іконографічні описи, розшифровування написів, чисельні аналогії з російських музейних каталогів чи археологічних знахідок (Албазінський острог, Ілімський острог, Моїсеєвський некрополь та інші) [1; 5; 9]. Однак при цьому слід відзначити два моменти – відсутність спроб визначення етнічної складової й акцентування в тій чи іншій мірі на старообрядницькому литві. Взагалі, тема старообрядницького литва (а не литва старообрядницьких хресторобних майстерень) доволі часто присутня в українських дослідженнях. Зокрема йдеться про аналіз знахідок із поховальних комплексів [7; 14 та інші], при чому в окремих публікаціях наголошується на домінуванні таких виробів або ж на їхній виключній належності саме до старообрядництва [8].

Яскравим свідченням розвитку другого напрямку стали сучасні дослідження науковців дніпровського осередку, який на початковому етапі виник внаслідок проведення археологічних досліджень Новобогородицької

фортеці. Для кращого розуміння цього процесу залучимо бібліографію праць дослідників за 2002–2024 роки. Перші знахідки хрестів (Рис. 1) зроблені В.М. Шалобудовим у 2000–2001 рр., розвідки якого розпочалися після появи краєзнавчого нарису дніпровських аматорів В.В. Бінкевича та В.Ф. Камеко [3]. Ефективність проведених робіт сприяла появі вже у 2002 р. публікації першої частини культових знахідок (30 примірників). Ця стаття представляла класичну ставрографію [позиція 1], проте неупереджений свіжий погляд і ретельний аналіз доступних на той час російських публікацій дозволили вже наступного року здійснити хрестознавчу спробу вичленовування так званих барокових хрестів (в подальшому українських жіночих) [позиція 2]. Важливо зазначити, що навіть у схожих за назвою публікаціях наводилися нові аргументи на користь зробленого дослідником припущення.

Подальше накопичення знахідок із розкопок на території Новобогородицької фортеці – Старосамарського ретраншементу, робота з місцевими краєзнавцями й пошуковцями дозволила нам у якості гіпотези визначити різновид запорозьких хрестів [позиція 17], а в 2010 році опублікувати монографію про натільні хрести Самарі-Богородицької фортеці [позиція 23]. Відсутність на той час достатньої кількості українських публікацій датованих археологічних знахідок хрестів викликала необхідність спілкування та співпраці з пошуковцями та колекціонерами інших регіонів України. Наслідком стало формування окремої робочої колекції дрібної культової пластики – отримано комплекси з території колишнього села Карабінівка (Павлоградський р-н Дніпропетровської обл.) [позиція 17], Старосинявського р-ну Хмельницької обл. [позиція 27], с. Липці Харківської обл. [позиція 30], описано хрести Ігреньського п-ву [позиція 22, 25, 29, 33, 44]. Важливо, що при їхньому аналізі авторами ставрографічні підходи поєднувалися із хрестознавчими.

Восени 2013 року за ініціативи одного з авторів створено єдиний в Україні й Європі Громадський історико-етнографічний ставрографічний

Музей Хреста (далі – Музей Хреста) (Рис. 2), фонди якого на момент відкриття нараховували близько 1500 експонатів і територіально представляли 20 областей України. Розширення та постійне поповнення джерельної бази дозволили вичленувати регіональні особливості хрестів: визначено сіверсько-поліські [позиція 46 та інші], волинські [позиція 54], запорозькі [позиції 14, 17 та інші], різновиди слобожанських [позиція 55 та інші], південнокиївські [позиції 64, 65], подільські [позиція 68], різновиди українських жіночих хрестоподібних прикрас [позиції 62, 63] тощо. Окремим напрямком досліджувалися взаємовпливи культурних традицій регіонів і трансформаційні процеси зміни форм [позиції 39, 49, 68 та інші], також доведено наявність українських чоловічих і жіночих хрестів [позиція 95], які масово «вкривали» території українських етнічних земель (Рис. 3) й широко увійшли до московитського культового обігу. Пізніше, із врахуванням виділених регіональних архетипів, нами розпочато публікацію регіональних комплексів: обласні в першому наближенні [позиції 56, 69] і районні в оглядовому форматі [позиції 57, 91, 92 та інші]; на сьогодні опрацьовуються та вводяться до наукового обігу комплекси знахідок із території Чернігівської області, лівобережної частини Київської, а також із Сумської, Полтавської та Дніпропетровської областей. На початок 2022 р. фонди Музею Хреста нараховували близько 15 тисяч артефактів і репрезентативно охоплювали 22 області України.

Наведена нижче бібліографія наочно демонструє перспективи розвитку українського хрестознавства, його важливість для розуміння регіональних етноісторичних процесів, взаємовпливів традицій та міграційних рухів; вона дозволяє використовувати опубліковані комплекси в якості першочергових джерел та аналогій. Безумовно, належність введених до наукового обігу знахідок до категорії «підйомний матеріал» знижує їхню репрезентативність в хронологічному аспекті, але і російські аналогії з досліджених там некрополів знаходяться в такому ж самому стані, оскільки старовинні

кладовища функціонували 100–150 років, що для того ж Зауралля, із врахуванням швидкості розповсюдження зразків від центру до периферії на території Московії [6], термін побутування хрестів у вжитку може бути розширеним, щонайменше, ще на половину століття. Існуючі ж винятки, на кшталт Албазінського острогу [1], тільки підтверджують ці міркування. Безумовно, російські публікації московитських хрестів важливі в плані пошуку саме іконографічних аналогій, оскільки вояки Московії брали активну участь у бойових діях на українських землях впродовж XVII ст. і, відповідно, втрачали тут свої натільні хрести.

Археологічні знахідки предметів особистого благочестя на теренах України доволі нечисельні, датування їхнє іноді умовне (переважно за російськими аналогіями), оскільки хронологічне визначення (на тих же київських некрополях [7]) потребує максимально повного дослідження об'єкту із додатковими роботами з документами задля з'ясування термінів функціонування кладовища. Певним винятком може слугувати Новобогородицька фортеця – Старосамарський ретраншемент, але й тут є два суперечливих моменти. Перший стосується методів дослідження, оскільки не менше 70% культових знахідок отримано за допомогою металодетектора з перевідкладеного культурного шару, і тому вони можуть датуватися періодом існування пам'ятки із додаванням 20–30 років до нижньої межі можливого визначення того чи іншого хреста. Другий – методи датування, оскільки цей процес періодично здійснювався суб'єктивно, коли, наприклад, з двох суміжних житлових комплексів [12] один датувався за монетами [13] періодом «козацької Самарі», а другий – Новобогородицької фортеці, проте при цьому повністю ігнорувалися особливості грошового обігу на українських землях у XVIII ст. і абсолютно тотожна кераміка[4].

Підсумовуючи вищевикладене, маємо зазначити, що розвиток хрестознавства повинен ґрунтуватися на класичній ставрографії із врахуванням аналогій знахідкам, здійснених, передусім, на українських

землях. Коло дослідників Дніпропетровщини, згуртованих навколо фондів Музею Хреста, не є монополістом в цій галузі, оскільки в Дніпропетровському національному заповіднику ім. Д.І. Яворницького впродовж багатьох років плідно працювали в ставрографічній царині Н.О. Степаненко та М.М. Тихонова. Крім того, діяльність дніпровських хрестознавців певною мірою спрямована на відродження саме української хрестології. За свідченням Л.П. Кудлай (Харків), в Харківському історичному музеї ім. М.Ф. Сумцова зберігаються, крім інших, хрести натільні козацькі (М-403, 404, інв. 5583, 5584) та хрест натільний козацький із вушком примітивної ручної роботи (М-564, інв. 4941). Ці предмети походять з колишніх фондів Музею Слобідської України й описувалися в другій половині 1940-х років – тобто на той час були закладені чи вже існували підвалини українського хрестознавства. Проте на сьогодні фондозбірня Музею Хреста є єдиним потужним джерелом розвитку сучасного хрестознавства в Україні для натільних і нагрудних хрестів ранньомодерної доби та нового часу.

Бібліографія

2002 рік

1. Векленко В.О. Колекція натільних хрестів з території Богородицької фортеці / В.О. Векленко. *Проблеми археології Подніпров'я*. Д.: ДДУ, 2002. С. 135–150.

2003 рік

2. Векленко В. Барочні хрести з матеріалів розвідок території Богородицької фортеці та фондів ДІМ ім. Д.І. Яворницького / В. Векленко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. К., 2003. Вип. 12. С. 38–44.

3. Векленко В.О. Знахідки барочних хрестів з території Богородицької фортеці / В.О. Векленко. *Гуманітарний журнал*. Д., 2003. №1. С. 56–60.

4. Векленко В.О. Православні старожитності з території Богородицької фортеці / В.О. Векленко. *Проблеми археології Подніпров'я*. Д.: ДДУ, 2003. С. 51–68.

2004 рік

5. Векленко В.О. Православні натільні хрести XVII ст. з території Богородицької фортеці у Присамар'ї / В.О. Векленко. *Вісник Дніпропетровського університету*. Д., 2004. Вип. 12. С. 135–140.

6. Векленко В.О. Православні старожитності Орільсько-Самарського межиріччя / В.О. Векленко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст.* К., 2004. Вип. 13. С. 202–205.

2005 рік

7. Векленко В.О. Православні натільні хрести XVII ст. з території Богородицької фортеці / В.О. Векленко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. К., 2005. Вип. 14. С. 110–114.

2006 рік

8. Векленко В.О. Натільні хрести доби Київської Русі з самарського лівобережжя / В.О. Векленко. *Нові дослідження козацької доби в Україні*. К., 2006. Вип. 15. С. 58–62.

9. Векленко В. Нові знахідки православних старожитностей з території посаду Богородицької фортеці / В.О. Векленко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. К., 2006. Вип. 15. С. 58–62.

2007 рік

10. Векленко В. Натільні хрести 2006 р. з Богородицької фортеці / В. Векленко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. К., 2007. Вип. 16. С. 111–116.

11. Векленко В.О. До питання про походження барочних хрестів кінця XVII–XVIII ст. / В.О. Векленко. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. наук. пр.* Д., 2007. С. 230–240.

12. Ковальова І.Ф. Каталог старожитностей доби пізнього середньовіччя містечка Самарь та Богородицької фортеці / І.Ф. Ковальова, В.М. Шалобудов, В.О. Векленко. Д., 2007. 108 с.

2008 рік

13. Векленко В.О. Знахідки натільних хрестів з території Богородицької фортеці та її посаду у 2007 році / В.О. Векленко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. К., 2008. Вип. 17. С. 145–149.

14. Векленко В.О. Знахідки українських натільних хрестів у Середньому і Нижньому Присамар'ї / В.О. Векленко. *Січеславський альманах: зб. наук. праць*. Д., 2008. Вип. 3. С. 87–94.

15. Векленко В.О. Натільні хрести Новобогородицької фортеці та її посаду за знахідками 2007 року / В.О. Векленко. *Перлини козацького Присамар'я: містечко Самарь та Богородицька фортеця. Тематичний збірник*. Д., 2008. С. 149–153.

16. Векленко В.О. Українські натільні хрести Середнього та Нижнього Присамар'я / В.О. Векленко. *Перлини козацького Присамар'я: містечко Самарь та Богородицька фортеця. Тематичний збірник*. Д., 2008. С. 154–159.

2009 рік

17. Векленко В.О. Запорозькі натільні хрести XVIII ст. з території Середнього Присамар'я / В.О. Векленко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. К., 2009. Вип. 18. С. 109–113.

18. Векленко В.О. Натільні хрести доби Київської Русі з самарського Лівобережжя / В.О. Векленко. *Січеславський альманах*. Д., 2009. Вип. 4. С. 147–150.

19. Векленко В.О. Натільні хрести XVII–XVIII ст. з території Ігреньського півострову (зібрання В.В. та Є.В. Бінкевичів) / В.О. Векленко, М.В. Несправа. *Проблеми археології Подніпров'я : наук. міжвуз. зб. з*

проблем археології, давньої історії та етнографії / відп. ред. І.Ф. Ковальова. Д.: Вид-во ДНУ, 2009. С. 95–103.

20. Векленко В.О. Натільні хрести XVII–XVIII ст. з території Ігреньського півострову (зібрання В.В. та Є.В. Бінкевичів) / В.О. Векленко, М.В. Несправа. *Проблеми археології Подніпров'я*. Д., 2009. С. 96–104.

21. Ковальова І.Ф. Дослідження Новобогородицької фортеці у 2008 р. / І.Ф. Ковальова, В.О. Векленко. *Археологічні дослідження в Україні 2008 р.* К.: ІА НАН України, 2009. С. 127–130.

2010 рік

22. Векленко В. Натільні хрести козацької доби з Ігреньського півострову (попереднє повідомлення) / В. Векленко, О. Мігульов. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Зб. наук. праць*. К., 2010. Вип. 19. С. 83–87.

23. Векленко В.А. Нателные кресты Самари–Богородицкой крепости: монографія / В.А. Векленко. Д.: Вид-во ДНУ, 2010. 216 с.

24. Векленко В.О. Колекція дрібної кам'яної пластики північноруського походження у приватному зібранні м. Дніпропетровська / В.О. Векленко, М.В. Несправа. *Софійські читання. Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції «Духовний потенціал та історичний контекст християнського мистецтва»*. К.: «ТОВ «Горобець», 2010. С. 421–426.

25. Векленко В.О. Середньовічні натільні хрести з Ігреньського півострову / В.О. Векленко, О.В. Мігульов. *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження: зб. наук. пр.* Д., 2010. Вип. 8. С. 292–300.

2011 рік

26. Векленко В. Нателные кресты Самари–Богородицкой крепости / В. Векленко. *Срібло*. К., 2011. №1. С. 74–79.

27. Векленко В. Ставрографічний комплекс з Старосинявського району Хмельницької області (стислий огляд) / В. Векленко, О. Мігульов. *Нові*

дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Зб. наук. праць. К., 2011. Вип. 20. С. 143–147.

28. Векленко В.А. Археологические исследования Богородицкой крепости и ее посада: первые итоги / В.А. Векленко. *Архитектурное наследство.* М., 2011. Вып. 54. С. 88–101.

2012 рік

29. Векленко А.В. Християнське срібло ХІХ ст. з Ігреньського п-ва / А.В. Векленко, О.В. Векленко, О.В. Мігульов. *Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки».* К., 2012. С. 272–278.

30. Векленко В. Ставрографічні матеріали з с. Липці Харківської області: презентація комплексу / В. Векленко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей.* К., 2012. Вип. 21. Ч. 1. С. 184–188.

31. Векленко В.О. Ставрографічна спадщина Присамар'я / В.О. Векленко, А.В. Векленко. *Дніпропетровщина туристична. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції.* Д., 2012. С. 71–76.

32. Степаненко Н. Комплекс натільних хрестів «Із запорозьких поховань» в фондах Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького / Н. Степаненко, М. Тихонова, В. Векленко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні.* К., 2012. Вип. 21. Ч. 1. С. 188–191.

2013 рік

33. Векленко В. Втрачена ставрографія Ігрень / В. Векленко, М. Несправа. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні.* К., 2013. Вип. 22. Ч. І. С. 235–239.

34. Векленко В. До питання про атрибуцію дрібних культових сланцевих виробів південно-західних земель Великого Новгороду / В. Векленко, М. Несправа. *Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. III:*

збірка наукових праць, присвячена 150-літтю з дня народження Єгора Кузьмича Редіна (1863-1908). К., 2013. С. 281–292.

35. Векленко В. Ставрографічний музей: ідея, проблеми, перспективи / В. Векленко, М. Несправа. *Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки»*. К., 2013. С. 175–182.

36. Векленко В.А. Комплексы мелкой каменной пластики из юго-западных районов ленинградской области / В.А. Векленко, В.В. Романков. *Город Средневековья и раннего Нового времени: археология, история. Материалы IV Всероссийского семинара. Ноябрь 2011 г.* / Под ред. И.Г. Бурцева. Тула, 2013. С. 33–40.

37. Векленко В.О. Знахідка шиферної іконки із зображення Федора Стратилата з Канівщини / В.О. Векленко, О.В. Мігульов. *Софійські читання. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Християнські святині – скрижалі Вічності, Мудрості й Краси: нові грані пізнання»*. К.: ВД «АДЕФ-Україна», 2013. С. 275–277.

38. Векленко В.О. Сланцеві натільні хрести й хрестовміщені підвіски Новгородської Русі / В.О. Векленко, А.В. Векленко, В.В. Романков. *Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки»*. К., 2013. С. 163–174.

2014 рік

39. Векленко В.О. Зміни в іконографії натільних хрестів XVII–XVIII ст.: постановка питання / В.О. Векленко, М.В. Несправа. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. К, 2014. Вип. 23. С. 204–207.

40. Векленко В.О. Комплекс дрібної культової пластики як джерело до етнічної і конфесійної історії Старосинявського району Хмельницької області / В.О. Векленко, М.В. Несправа. *Гуржіївські історичні читання. Збірник наукових праць*. Черкаси, 2014. Вип. 7. С. 244–248.

2015 рік

41. Векленко В. Експозиції Музею Хреста на Дніпропетровщині / В. Векленко, В. Виборний. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. К, 2015. Вип. 24. С. 117–121.

2016 рік

42. Векленко В. Українська етніка регіональної ставрографії / В. Векленко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. К, 2016. Вип. 25. С. 137–143.

43. Векленко В.О. Натільні і нагрудні хрести з експозиції і фондів Музею Хреста як свідчення до етнічної історії України / В.О. Векленко. *Археологія та етнологія півдня Східної Європи: [зб. наук. пр.]* / ред. кол.: З.П. Маріна (відп. редактор) [та ін]. Д. : «Ліра», 2016. С. 355–364.

44. Векленко В.О. Натільні хрести Ігрени / В.О. Векленко, М.В. Несправа. *Заповідна Хортиця. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Історія запорозького козацтва в пам'ятках та музейній практиці»*. Запоріжжя, 2016. С. 196–200, 310.

45. Векленко В.О. Ставрографічний музей в Галушківці: історія створення й перспективи розвитку / В.О. Векленко, В.І. Виборний. *Заповідна Хортиця. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Історія запорозького козацтва в пам'ятках та музейній практиці»*. Запоріжжя, 2016. С. 138–141.

2017 рік

46. Векленко В. Українські хрести лівобережного Полісся XVIII–XIX ст. / В. Векленко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. К, 2017. Вип. 26. С. 99–105.

47. Векленко В. Українські хрести Середнього Подніпров'я XVIII–початку XX ст. (попередній огляд) / В. Векленко, Г. Христян. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. К, 2017. Вип. 26. С. 105–114.

48. Векленко В.О. Ставрографічні матеріали з експозиції і фондів Музею Хреста як джерело до етнічної історії України / В.О. Векленко. *Софійський часопис. Збірник статей за матеріалами VII міжнародної науково-практичної конференції «Софійські читання», присвяченої 1000-літтю пам'яті великого київського князя Володимира Святославовича та святих Бориса і Гліба: 1015–2015*. Харків: «ФОП Дюнова», 2017. Вип. 1. С.147–158.

2018 рік

49. Векленко В. До питання про трансформацію запорозьких натільних хрестів / В. Векленко, М. Салуха. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. К., 2018. Вип. 27. С. 71–79.

50. Векленко В.А. Русские нательные кресты второй пол. XVII – нач. XVIII вв. в находках из Новобогородицкой крепости / В.А. Векленко. *Научно-практический семинар по 131 сохранению, использованию, популяризации и государственной охране объектов культурного наследия имени А.Г. Векслера / Сб. мат. М., 2018. С. 22–27.*

51. Векленко В.О. Дукачеві і згардові хрести України в експозиціях і фондах Музею Хреста / В.О. Векленко. *Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки»*. К., 2018. С. 213–217.

52. Векленко В.О. Огрінь. На шляху із варяг у греки / В.О. Векленко. *Софійський часопис. Вип. 2. Збірник статей за матеріалами VII міжнародної наукової конференції «Причорномор'я, Крим, Русь в історії та культурі»*. Київ, 2018. С. 89–99.

53. Векленко В.О. Ставрографічний комплекс з території Ігреньського півострову (зібрання Є. Богуша) / В.О. Векленко. *Заповідна Хортиця. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Історія запорозького козацтва в пам'ятках та музейній практиці»*. Запоріжжя, 2018. С. 129–144.

2019 рік

54. Векленко В. Волинські хрести козацької і посткозацької доби / В. Векленко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. К., 2019. Вип. 28. С. 135–144.

55. Векленко В. До питання визначення різновиду слобожанських хрестів із закругленими закінченнями / В. Векленко, О. Ромашко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. К., 2019. Вип. 28. С. 158–162.

56. Векленко В. Нарис української ставрографії Харківщини XVII–XIX ст. / В. Векленко, З. Маріна. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. К., 2019. Вип. 28. С. 148–158.

57. Векленко В. Натільні хрести з околиць м. Кременчука у зібранні Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста / В. Векленко, М. Салуха. *Старожитності Лівобережного Подніпров'я: збірник наукових праць. До 80-річчя В.П. Андрієнка*. Київ; Полтава: Дивосвіт, 2019. С. 130–135; IV, V, VI. VII.

58. Векленко В. Хрести і мощовики Поділля XVIII–XIX ст. / В. Векленко, В. Виборний. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. К., 2019. Вип. 28. С. 144–148.

59. Векленко В.А. Очерк региональной этники украинской ставрографии XVII–XIX вв. / В.А. Векленко. *Деснинские древности*. Брянск: [Б. и.], 2019. С. 115–132.

60. Векленко В.О. Українські хрести Харківщини / В.О. Векленко. *Софійський часопис. Вип. 3. Збірник статей за матеріалами IX міжнародної науково-практичної конференції «Софійські читання» присвяченої 1000-літтю першої літописної згадки про Софію Київську (1017–2017)*. Київ, 2019. С. 144–155.

2020 рік

61. Векленко В. Волинські хрести: питання ідентифікації / В. Векленко. *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник*. Луцьк, 2020. Вип. XVI. С. 175–188.

62. Векленко В. До питання визначення деяких різновидів українських хрестоподібних прикрас XVIII–XIX ст. / А. Векленко, О. Ромашко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. К., 2020. Вип. 29. С. 120–131.

63. Векленко В. Українські жіночі хрестоподібні прикраси XVIII–XIX ст. / В. Векленко, З. Маріна. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. К., 2020. Вип. 29. С. 110–120.

64. Векленко В. Українські натільні і нагрудні хрести XVIII–XIX ст. Південної Київщини на прикладі знахідок з території Київської області / В. Векленко, М. Горішній. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. К., 2020. Вип. 29. С. 132–144.

65. Векленко В. Українські натільні і нагрудні хрести XVIII–XIX ст. з території Черкаської області / В. Векленко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. К., 2020. Вип. 29. С. 144–157.

66. Векленко В.О. Запорозькі хрести з території Запорізької області в зібранні Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста / В.О. Векленко. *Заповідна Хортиця. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Історія запорозького козацтва в пам'ятках та музейній практиці»*. INSULA. Запоріжжя, 2020. № 1. С. 110–135.

67. Векленко В.О. Попередній аналіз ставрографічних знахідок з території Слобожанщини / В.О. Векленко, З.П. Маріна, О.В. Ромашко. *Сумські історико-краєзнавчі студії. Збірник матеріалів Всеукраїнської*

науково-практичної інтернет-конференції (Суми, 5 листопада 2020 р.). Суми: ФОП Цьома С.П., 2020. С. 93–107.

68. Векленко В.О. Ставрографічні взаємовпливи запорозької культурної традиції і півдня Гетьманщини / В.О. Векленко, З.П. Маріна, О.В. Ромашко. *Заповідна Хортиця. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Історія запорозького козацтва в пам'ятках та музейній практиці»*. INSULA. Запоріжжя, 2020. № 1. С. 29–48.

69. Векленко В.О. Українська ставрографія Донеччини (за матеріалами фондів Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста) / В.О. Векленко, З.П. Маріна, О.В. Ромашко. URL: <https://muzey-dokm.pp.ua/ukrayinska-stavrografiya-donechchyny.html>.

2021 рік

70. Векленко В. До питання про визначення та ідентифікацію московитських натільних хрестів XVII ст. / В. Векленко, З. Маріна, О. Ромашко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. Ніжин, 2021. Вип. 30. С. 152–161.

71. Векленко В. До питання про визначення та розповсюдження краплеподібних хрестів XVII–XVIII ст. / В. Векленко, В. Выборний. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. К., 2021. Вип. 30. С. 141–152.

72. Векленко В. До питання про ідентифікацію, систематизацію і трансформацію запорозьких хрестів / В. Векленко, В. Фісун. *Свічадо Придніпров'я. Краєзнавчий альманах*. Горішні Плавні, 2021. Випуск 11. С. 52–95.

73. Векленко В. Нові знахідки українських жіночих хрестоподібних прикрас XVIII – початку XX ст. / В. Векленко, З. Маріна. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. Ніжин, 2021. Вип. 30. С. 168–171.

74. Векленко В. Нові надходження волинських хрестів до фондів Громадського історико-етнографічного ставрографічного музею Хреста / В. Векленко, З. Маріна, О. Ромашко. *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник*. Луцьк, 2021. Вип. XVII. С. 177–183.

75. Векленко В. Нові надходження південнокиївських натільних і нагрудних хрестів XVIII–XIX ст. до фондів Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста / В. Векленко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. К., 2021. Вип. 30. С. 185–191.

76. Векленко В. Нові надходження поліських хрестів до фондів Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста (питання ідентифікації) / В. Векленко, О. Ромашко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. Ніжин, 2021. Вип. 30. С. 172–184.

77. Векленко В.О. Запорозькі хрести Харківської області / В.О. Векленко. *Софійський часопис*. Вип. 5. *Збірник статей за матеріалами IX Судацької міжнародної наукової конференції «Причорномор'я, Крим, Русь в історії та культурі», присвяченої 100-річчю від народження архітектора Є.І. Лопушинської (м. Київ, 24–25 вересня 2020 р.)*. Київ, 2021. С. 127–146.

78. Векленко В.О. Знахідки запорозьких хрестів Харківської області в фондах Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста / В.О. Векленко. *Тези доповідей до XXV Міжнародної наукової конференції «Слобожанські читання». – ОКЗ «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини*. Харків: Друкарня Мадрид, 2021. С. 172–173.

79. Векленко В.О. Огляд ставрографічних матеріалів XVII–XIX ст. з території Харківської області в фондах Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста / В.О. Векленко, З.П. Маріна, О.В. Ромашко. *Тези доповідей до XXV Міжнародної наукової*

конференції «Слобожанські читання». – ОКЗ «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини. Харків: Друкарня Мадрид, 2021. С. 177–179.

2022 рік

80. Векленко В. Актуальні питання визначення, датування, ідентифікації і трансформації форм натільних і нагрудних хрестів / В. Векленко, З. Маріна, О. Ромашко. *Заповідна Хортиця: Збірка наукових праць. INSULA. Запоріжжя, 2022. №3. С. 13–40.*

81. Векленко В. До питання про ідентифікацію святоварваринських хрестів із фондів Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста / В. Векленко, З. Маріна, О. Ромашко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей. Ніжин, 2022. Вип. 31. С. 55–65.*

82. Векленко В. До питання про ідентифікацію українських наперсних хрестів другої половини XVIII–XIX ст. / В. Векленко, З. Маріна. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей. Ніжин, 2022. Вип. 31. С. 72–77.*

83. Векленко В. Запорозькі хрести Полтавщини / В. Векленко. *Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: збірник наукових статей. Харків; Полтава: ТОВ «Майдан», 2022. Випуск XVII. С. 525–558.*

84. Векленко В. Про визначення одного з різновидів українських жіночих слобожанських хрестів кінця XVIII – початку XX ст. / В. Векленко, О. Ромашко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей. Ніжин, 2022. Вип. 31. С. 78–85.*

85. Векленко В. Створення та розвиток української хрестології: філософський пошук та шляхи реалізації / В. Векленко, З. Маріна, О. Ромашко. *Свічадо Придніпров'я. Краєзнавчий альманах. Горішні Плавні, 2022. Випуск 12. С. 218–245.*

86. Векленко В. У пошуках «черкаських» хрестів / В. Векленко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. Ніжин, 2022. Вип. 31. С. 66–71.

2023 рік

87. Векленко В. Впливи сіверсько-поліської та запорозької традицій на трансформацію форм натільних хрестів Подніпров'я / В. Векленко, З. Маріна, О. Ромашко. *Заповідна Хортиця: Збірка наукових праць. INSULA. Запоріжжя*, 2023. №4. С. 67–92.

88. Векленко В. До питання про визначення деяких різновидів хрестів XVIII ст. / В. Векленко, В. Виборний, О. Ромашко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. Ніжин, 2023. Вип. 32. С. 90–98.

89. Векленко В. До питання про визначення «трійчастих» хрестів правобережного Надпоріжжя кінця XVIII – початку XX ст. / В. Векленко, В. Виборний. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. Ніжин, 2023. Вип. 32. С. 98–105.

90. Векленко В. Псевдорелікварії Сумщини / В. Векленко, М. Горішній. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. Ніжин, 2023. Вип. 32. С. 123–125.

91. Векленко В. Ставрографічні знахідки з околиць Новгорода Сіверського / В. Векленко, В. Виборний, З. Маріна. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. Ніжин, 2023. Вип. 32. С. 125–130.

92. Векленко В. Ставрографічні матеріали з прикордоння Запоріжжя Гетьманщини а фондах Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста / В. Векленко, З. Маріна, О. Ромашко. *Заповідна Хортиця: Збірка наукових праць. INSULA. Запоріжжя*, 2023. №5. С. 32–64.

93. Векленко В. Ставрографічні нариси півдня Сумської області / В. Векленко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. Ніжин, 2023. Вип. 32. С. 114–122.

94. Векленко В. Ставрографічні розвідки у Роменському районі Сумської області / В. Векленко, З. Маріна, О. Ромашко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. Ніжин, 2023. Вип. 32. С. 106–114.

95. Векленко В. Українські чоловічі і жіночі хрести XVII–XIX ст.: до питання про визначення та розповсюдження / В. Векленко, З. Маріна. *Заповідна Хортиця: Збірка наукових праць. INSULA*. Запоріжжя, 2023. № 4. С. 1–33.

96. Векленко В.О. Створення та розвиток української хрестології: філософський пошук та шляхи реалізації / В.О. Векленко, З.П. Маріна, О.В. Ромашко. *Свічадо Придніпров'я. Краєзнавчий альманах: збірник краєзнавчих та наукових праць*. Горішні Плавні, 2023. С. 218–245.

2024 рік

97. Векленко В. До питання про визначення одного з різновидів різьблених кістяних хрестів / В. Векленко, З. Маріна. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. Ніжин, 2024. Вип. 33. С. 48–57.

98. Векленко В. Знахідки хрестів із території колишнього Хорольського району Полтавської області в фондах Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста / В. Векленко, М. Горішній, З. Маріна, О. Ромашко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. Ніжин, 2024. Вип. 33. С. 87–97.

99. Векленко В. Комплекс дрібної культової пластики з території колишнього села Карабінівка Павлоградського району Дніпропетровської області / В. Векленко, О. Ромашко. *Заповідна Хортиця: Збірка наукових праць. INSULA*. Запоріжжя, 2024. №7. С. 303–334.

100. Векленко В. Культові знахідки з території Переяславщини в фондах Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста / В. Векленко, В. Виборний, О. Ромашко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. Ніжин, 2024. Вип. 33. С. 58–69.

101. Векленко В. Московитські хрестики другої половини XVII – першої половини XVIII ст. як інвазійний етнорелігійний показник: приклад Чернігово-Сіверщини / В. Векленко, З. Маріна. *Заповідна Хортиця: Збірка наукових праць*. INSULA. Запоріжжя, 2024. №7. С. 253–281.

102. Векленко В. Наслідування запорозької традиції: срібні та латунні штамповані хрести / В. Векленко, З. Маріна, О. Ромашко. *Свічадо Придніпров'я. Краєзнавчий альманах*. Горішні Плавні, 2024. Випуск 13. С. 218–241.

103. Векленко В. Натільні та нагрудні хрести з території лівобережної частини Черкаської області в фондах Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста / В. Векленко, В. Виборний, З. Маріна, О. Ромашко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. Ніжин, 2024. Вип. 33. С. 98–115.

104. Векленко В. «Рясні» хрести Лівобережної України / В. Векленко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. Ніжин, 2024. Вип. 33. С. 69–77.

105. Векленко В. Ставрографічні знахідки з території Новомосковського району Дніпропетровської області в фондах Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста / В. Векленко, З. Маріна, О. Ромашко. *Заповідна Хортиця: Збірка наукових праць*. INSULA. Запоріжжя, 2024. № 7. С. 221–252.

106. Векленко В. Ставрографічні матеріали півдня Полтавщини / В. Векленко, З. Маріна, О. Ромашко. *Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: збірник*

наукових статей. Харків; Полтава: ТОВ «Майдан», 2023. Випуск XIX. С. 481–507.

107. Векленко В. Українські жіночі та чоловічі хрести XVII–XIX ст.: в пошуках архетипів / В. Векленко, З. Маріна, О. Ромашко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. Ніжин, 2024. Вип. 33. С. 38–47.

108. Векленко В. У пошуках «зінківських» хрестів / В. Векленко, О. Ромашко. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей*. Ніжин, 2024. Вип. 33. С. 77–86.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Albazynskiy ostroh. Materyaly arkheolohycheskykh yssledovanyi / Ynstytut ystoryy, arkheolohyy y etnohrafyy narodov Dalneho Vostoka Dalnevostochnoho otdeleniya Rossyiskoi akademyy nauk. URL: <http://frontiers.nsc.ru/index.php?showcoll=121&media>.

2. Baitsar A. 1918 r. Ukrainski etnichni zemli na karti Yuozasa Habrysa (Carte Ethnographique de L'Europe). URL: <http://baitsar.blogspot.com/2017/09/1918-carte-ethnographique-de-leurope.html>

3. Bynkevych V.V. Horodok starynnyi zaporozhskiy Samar s perevozom / V.V. Binkevych, V.F. Kameko. D.: Porohy, 2000. 156 s.

4. Veklenko V. Arkheolohichne zakryttia kozatskoi Samari XVI–XVII st. / V. Veklenko, D. Filimonov. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini: zb. nauk. statei*. K., 2018. Vyp. 27. S. 71–79.

5. Veksler A.H. Materyaly arkheolohycheskykh yssledovanyi nekropolia Moyseevskoho monastyria na Manezhnoi ploshchady v Moskve / A.H. Veksler, V.A. Berkovych. *Kultura srednevekovoï Moskvy. XVII vek*. M., 1999. S. 181–225.

6. Horokhov S.V. Sravnytelnyi analiz retseptur splavov natelnykh krestov XVII–XIX vv. Sybyry, Povolzhia y Severo-Zapada Rossyy / S.V. Horokhov. *Humanytarnye yssledovaniya v Vostochnoi Sybyry y na Dalnem Vostoke*. Novosybyrsk, 2019. № 3. S. 39–51.

7. Melnyk O.O. Natilni khresty z pokhovan Kyieva XVII–XVIII st. / O.O. Melnyk. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy. Kolektsii naukovykh fondiv Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy: mater. ta doslidzhennia*. K., 2016. Vyp. 1 (18). S. 110–120.
8. Mysko Yu. Natilni khresty XVII–XVIII st. z napysamy na zvoroti z terytorii tserkvy Spasa na Berestovi / Yu. Mysko, S. Taranenko, V. Ivakin. *Tanatolohiia: smert ta navkolo smerti v yevropeiskii kulturi*. Vyp. 1–2. K.: Helvetyka. S. 173–177.
9. Molodyn V.Y. Kresty-telnyky Ylymskoho ostroha / V.Y. Molodyn. Novosybyrsk, 2007. 288 s.
10. Stepanenko N.O. Nahrudni khresty X–XX stolit. Kataloh (Z fondiv Dnipropetrovskoho natsionalnoho istorychnoho muzeiu im. D.I. Yavornytskoho) / N.O. Stepanenko. Dnipro: LIRA, 2021. 200 s.
11. Khanenko B.Y. Drevnosty russkyye. Kresty y obrazky / Khanenko B.Y., Khanenko V.Y. K., 1899. Vyp. I; K., 1900. Vyp. II.
12. Shalobudov V.M. Rozkopky kozatskoho mistechka Samar poblyzu Novobohorodytskoi fortetsi / V.M. Shalobudov, I.F. Kovalova. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2012*. K., 2013. S. 142–143.
13. Shalobudov V.M. Datuvannia kozatskoi Samari na pidstavi numizmatychnykh znakhidok / V.M. Shalobudov. *Naddniprianska Ukraina: istorychni protsesy, podii, postati*. D., 2013. Vyp. 11. S. 298–302.
14. Shelemetieva T. Dribna metaleva plastyka chasiv rosiisko-turetskoi viiny (1735–1739 rr.) z fondovoi zbirky Natsionalnoho zapovidnyka Khortytsia / T. Shelemetieva. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini: zb. nauk. statei*. K., 2010. Vyp. 19. S. 87–94.

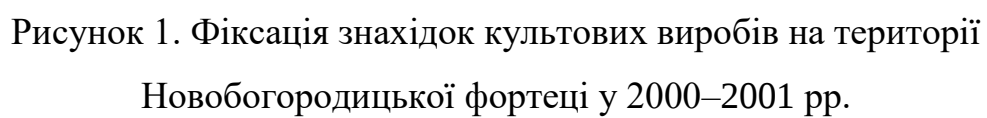

Рисунок 2. Засновники Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста – Віктор Векленко і Володимир Виборний.

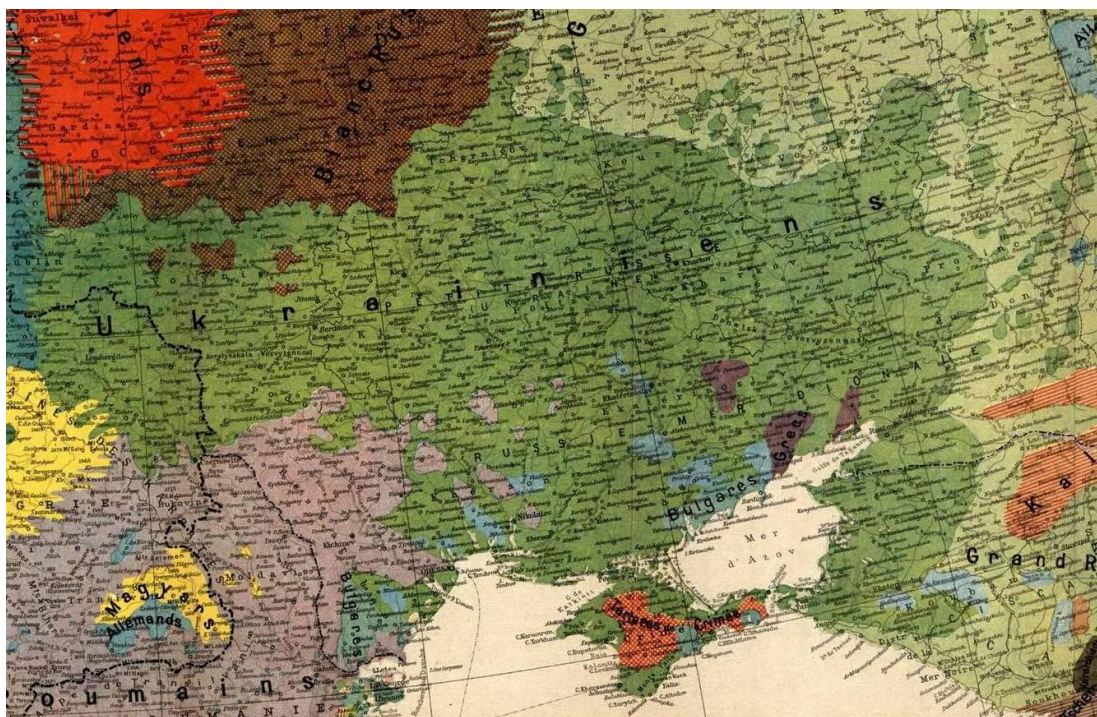

Рисунок 3. Українські етнічні землі на Етнографічній карті Європи [2].